

Fried István

*Álom-Bécs Márai Sándor Szindbád hazamegy
című regényében*

A mesemondó körül sűrű félkör,
az ajkak nyílnak: Szindbád hazatért.
(Faludy György: *Kasba*)

Bevezetés (helyett)

A *Szindbád hazamegy* című regényről egymással ellentétes, ám egymást messze nem kizáró megállapításokat lehet megfogalmazni:

1. Ez a mű Márainak Krúdyról szóló regénye, Krúdy stílusában örökíti meg, majdnem kulcsregényszerűen az író utolsó napját. Ez a mű csak *látszólag* Krúdy-regény, hiszen a számos, Krúdyhoz fűzhető reália mellett legalább annyi, Krúdyhoz kevés joggal kapcsolható reália bukkan elő; sőt: helyenként önéletrajzi vonások tetszenek át; stílusimitáció és imitációs technikával készült paródia; nosztalgikusan zenei előadásmód, amelybe ironia reccsen bele.

2. A régi Magyarország elevenedik meg, amiként Krúdy látta; még pontosabban: amiként Márai Sándor a modellként felfogott Krúdyval láttatta, több helyen Krúdy-citátumok, krúdysnak ható mondatszerkesztés, szinte romantikusan retorizált előadásmód segítségével. Ez a régi Magyarország azonban álmokkép, mint ahogy álmokképként tűnik elő a Monarchia másik fele, Béccsel a középpontban, a kulináris örömök, a meghitt szállodai családiasság a Monarchia mindkét felének jellemzője, legalábbis ezek a vonások válnak uralkodóvá a múltidéző asszociációk során.

3. Minthogy álmokképekben ölt testet a Krúdy Gyula halálával végképpen eltűnő világ, amelyről előbb Szindbád, majd Márai Szindbádja akar „jelet hagyni”, az erős képiség „valóságfedezetéről” éppen úgy gondoskodik Márai, mint arról, hogy a valóságként felfogott környezetrajz áttűnjön az álomba, paradoxonnal élve: vaskosan-testiesen kézzel-foghatóvá-álomszerűvé szerveződjék.

Közelítések a Márai-regényhez

Mindennek következtében indokoltnak tetszik a regény motívumhálózatának fölfejtése. A leginkább kézenfekvő volna a címbe kivetített „hazamegy” és általában az „utazás” nyomon kísérése, hiszen ehhez a kulcsot maga, Márai adja kezünkbe, *Ég és föld* című kötetében. Az *utak* című karcolat még a Krúdy-élmény idézetében sugallja Szindbád keresésének, vándorlásainak értelmezését, „életfilozófiai” jellegét, és egyben mitológiai távlatokba emelkedését. Mitológiai ez a távlat, hiszen az Odysseus-lét dereng ide, XX. századi interpretációban. Ám ez a kis karcolat (illetőleg idézetünk) egyben Szindbádnak, a hajósnek életútjára is fényt derít, s mintegy a regény alaprajzát adja:

„Egy napon megtudjuk, hogy az utaknak értelmük van: elvezetnek valahová. Nemcsak mi haladunk az úton, az utak is haladnak velünk. Az utaknak céljuk van. Minden út összefut végül egyetlen közös célban. Igen, az utaknak értelmük van. De ezt csak az utolsó pillanatban értjük meg, közvetlenül a cél előtt.”

Szindbád vándorlásainak útvonala Magyarország különféle tájaira vezet, de részben ő, részben regényhőse (a regényhős regényhőse!), a (ki tudja, miért) nem „eredeti” nevén szereplő Felvéggy, Bécset éppen úgy hazájának érzi, éppen úgy vándorlásainak célpontjaként tartja számon, mint kulináris élvezeteinek magyar földrajzi színhelyeit. Talán nem is annyira Krúdy Gyula, Szindbád volt így otthon Bécsben, hanem Márai Sándor, akinek egy újságcikkét idézhetjük, amely árulkodó módon tanúsíthatja egy rétegzett élményvilág irodalmi megformálásának – Krúdytól egyenesen Máraihoz vezető – módszerét. Az újságcikknek címe jelzi a Krúdy – Márai összetartozást: *Őszi utazás Párizsból Bécsbe* (Újság 1925. 79. sz. okt. 15.). Még ha az utazás időpontja valóban őszi hónapra esett is, a címválasztás félreérthetetlen utalást tartalmaz Krúdy-regényre. A folytatás azonban a „hazatérő” Márai vallomása hosszabb ideig tartó napnyugati vándorlásai befejeztéről:

„ha egypár évet Párizsban él a középeurópai ember, akkor honvágya támad Bécs után...”

Ez Márai nosztalgiája, nem Krúdyé, de még csak nem is az Alvinczy Eduárdé, sem Szemere Miklóse, aki a *Szindbád hazamegy* című regényben egy ízben néven neveztetik. Csakhogy Márai kisgyerekkorának Bécsé, a családi örökségként kapott Bécs éppen úgy elveszett az időben, mint a hajdani Magyarország.

„Bécsben talán már nincsenek is igazi fogadók, igazi érkezésekkel; csak szállodák vannak, ahol az száll meg, akinek pénze van...”

Szindbád gondolatárama kitérőkkel kanyarog előre és vissza az időben, a maga emlékezéseibe belevegyítve „regényhőse”-nek és „pártfogója”-nak bécsi élményeit, amelyek a „Sacher termei”-nek titkaihoz fűződnek, ott „a szivarozó Sachernéval a főhercegek bizalmas természetű éjszakai kirándulásairól, a bécsi versenyek esélyeiről és egy hietzingi varrónő lábikráiról beszélget”-nek. „Természetesen Ferenc Józsefről is beszéltek, gondolta Szindbád...”

Miképpen látja Márai 1925-ben Krúdyt? (Újság 1925. 128. szám, dec. 12.) Érdemes néhány részletet idéznünk az összevetés kedvéért; hogyan készülődik Márai regénye az „idegenben” olvasott Krúdy-regényeken töprengve? Miként vegyül egybe, formálódik látható alakká az olvasmányélmény, előbb egy írói világ értelmezésében, majd az élettrajzi adalékokat, a háttéranyagot alkotó tárgyi dokumentumokat a stílusimitáció csalfa látszatával „regényesítő”, magánmitológia érvényű kortörténet átpoétizálásában. A Párizsban, 1925. decemberében megalkotott újságcikkben ott bújkálnak a Krúdy-világ ismérveiként feltüntetett jellemzők – Márai előadásmódja szerint átigazítva:

„... oldalt hajlott fejjel járkál Budapest és Magyarország útjain, mint a hősei, megszáll a fogadókban, beszél a korcsmárosnőkkel és szívesen látott vendég a nemesi kúriákon, aki írásaiban emléket állít kora kalandos férfiainak és gáláns asszonyainak s amellet nem feledkezik meg arról, hogy egy későbbi generáció részére megrögzítse a régi Magyarország kenyerének és borának ízét, beszámoljon a fogadók szobáinak és berendezésének hangulatáról, amik már elsüppedtek és csödbementek együtt a nagy csöddel s közben egy-egy kísérteties biztonságu mondattal lekottázza a vadludak húzásának hangjait vagy a Sziget éjszakáinak és nappalainak neszt...”

A *Szindbád hazamegy* aztán nemcsak a regény megjelenése előtt nem sokkal lebontott London szállodának külsejét-belsejét örökíti meg, hanem a „bécsi szállodá”-t is, a „*Magyar Király*-hoz címzett fogadó”-t, „Szent István templomának árnyékában”. Hiszen Szindbád előadásában megemlékezik ennek a szállodának „sárga huzattal borított bútorairól, a pelyhagytról, Szent István templomának harangszaváról, s egy bizonyos «kontusovka» nevű pálinkáról, melyet a közeli Dóm-pincében mérnek a kövér stájerországi barátok.”

A szép özvegyet csábítandó nem elégszik meg Szindbád a színes emlékek felidézésével, személyesebb, ha lehet, még inkább testi reminiscenciákat vonultat föl, ismét a Monarchia világába visszavezetve, tűnt idő nyomában járva:

„A Magyar Király-nál még cserépkályhák vannak (...) Ha akarja fakádakban is fürödhet, mint egykor Ferenc József, s hajnalban elhozatom magának a Diána-fürdőből a dögönyözőt, aki még Szalvátor főhercegnek és Orth Jánosnak vágott tyúkszemet.”

S hogy mily távolba hullott már a regénybeli Szindbád számára Ferenc József, mutatja, hogy víziójában Nagy Lajos korával együtt jelzi a régmúltat, egyben az osztrák és a magyar hagyományok összefonódottságát is érzékelteti, mivel Szindbád tudatában közös századokként jelennek meg az egykori Bécs és az egykori Magyarország fényességes napjai. Ugyanennek a világérzékelésnek és világtudásnak a lenyomata tetszik át a vidéki kúriák szintén álomba vesző leírásakor. Álomba vész, és ennek ellenére vagy éppen ezért a valóságosnál élénkebb színek, áthatóbb illatok, történelmet és életmódot idéző személyes tárgyak idézik föl régi udvarházak legutolsó gazdáit, amiképpen Szindbád műveiben megjelennek. A hirtelen-váratlan előbukkanó színjelölések között hangsúlyos helyen leljük a „schönbrunni-sárgát”, amellyel a kertre nyíló lakóházat festették be. Ha halvány utalásban is, ismét Bécs emléke villan föl, a schönbrunni kastélynak legalább színét utánzó nemesi kúria egy egykor volt izlés-egységről, hajdani életmódról árulkodik. A megjelölés szerint divatszínről lehet szó, amelyet a Bécsből átvett arisztokratikus kultúra származtatott át magyar vidékre, ahol beleilleszkedett, bele-„szervült” a magyar szín- és harmóniavilágba, és pontos-megbízható érzékeltetője lett egy emlékeiben élő világnak. A „schönbrunni-sárga” éppen a színszimbolika sugalmazásai révén szinte előlegezi azt a múzeumi légkört, amelyet Szindbád emlékezése műveinek színhelyei köré varázsol...

„Mintha minden emlék lenne e házakban, a legközönségesebb tárgyak is: emlék, de minek emléke?... Talán csak az életnek, mely eltelt a hallgatásban és várakozásban, soha nem állott meg a ház előtt az a könnyű homokfutó, melynek üléséből az igaz barát vagy az élet örökké hűséges asszonytársa kászálódott le...”

A „schönbrunni-sárga” felidézheti Ferenc József korát (Szindbád belső monológiájában Vas Gereben és Mikszáth művei, Tisza Kálmán derengenek föl), visszaatal arra az örökre elvesztett világra, amelyről

aligha tudható, hogy valóban létezett-e, vagy csak Szindbád vándorlásai nyomán támadt írásművei építették föl. Természetességgel foglalja el helyét a magyar színek kavalkádjában, „magyarra” lett, mint ahogy Szindbád is otthon érezte magát Bécsben („A külvilág nem vonzotta Szindbádot s Bécs volt a világnak az a legtávolabbi pontja, ahol a hajós otthon érezte magát.”). A vándorlás a *Szindbád hazamegy* című regényben a haza- és otthonkeresés motívumával kapcsolódik össze, közöttük szinte ok-okozati viszony létesül. Hiszen Szindbád örök otthont keres, másképpen szólva: az utak azért vonzzák, mivel a fogadók, a kocsmák, a szállodák, a kisvárosi pincék, a városok nem kínálják magukat (végső) otthonként, mindenhová a hazatérés szándékával utazik el, de pusztán akkor bizonyos a cél, amikor utoljára indul el vele élete őszén a vörös postakocsi.

„Így élt Szindbád, mert örökké menekült. Ötvenöt éven át utazott a hajós, kártyaszobák, nádasok, behavazott kárpátaljai kisvárosok, lóversenypályák és irodalmi kávéházak között. Ötvenöt éven át volt hazátlan s minden városba és minden kocsmába azzal az érzéssel lépett, hogy milyen jó lesz elmenni innen.”

Az „utak”-ról szóló elmélkedés (*Ég és föld*) meg a regényidézet egymásra vetíthető, és a hazatérés, a címben található „hazamegy” értelmezésével (is) szolgál, és egyben ennek a regénybeli vezérmotívumnak a végső célba juttatását, az utolsó néhány lap látomásba átsapó előadását készíti elő. A „haza” több jelentésben szerepel a regényben, mindenekelőtt a két országból (vagy csupán *Bécsből és Magyarországból*) összetevődő Monarchia, amely érzés, összetartozás-tudat, talán egymásra utaltság is. De amelyen belül szégyennek számít a „hatvanhetesség”, és beletartozik a visszaemlékezés nosztalgikus hangulata Ferenc József kora iránt. Szindbád Bécsben is otthon van, illetőleg nincs otthon, Bécsben csak annyira hazátlan, csak annyira menekülő lélek, mint Rozsnyón, Egerben, Kassán vagy Marosvásárhelyen. S bár nem Szindbádról, a regényfiguráról, hanem Krúdy Gyuláról, a szeretve nagyra tartott íróelődről írja Márai, aligha választható el teljesen a pályatárs életművének jellemzése a regényfigura bemutatásától. Az 1933-ban közölt Márai-írás embert és művét látja egybe, nem ellentmondásos alakot vázol föl, hanem az írói magatartás egyik, talán leginkább tiszteletet parancsoló lehetőségét:

„Öt magát, Szindbádot, a hajóst sodorta a végtelen tenger, apály és dagály. Csodáljuk művét, mert csak mi tudjuk, mibe került? Csak mi tudjuk, hogy aki ennyire komolyan veszi a betűt, annak mindenhez joga

van, fel van mentve a társadalom megjegyzései alól, joga van a pénzhez, akármilyen áron kapja is, joga van a szenvedélyhez, akármilyen árat fizet is érte, joga van a társadalmon kívül élni, joga van a magányhoz, a teljes társadalmi felelőtlenséghez. Csak egyhez nincs joga: hanyagon írni, csálni a betűvel.”

Bécs – Krúdy – Szindbád

Az *Újság* 1934-es évfolyamában Márai korafelnőtt kora kedves osztrák tárcaírójának, Altenbergnek életén és művén gondolkodik, és az újságcikk tanulsága arra felé mutat, amerre a Krúdy-nekrológé. Az osztrák és a magyar „boldog békeidők”-nek a maga módján „lázadó”, konvencióknak hadat üzenő művészeiről szól a lecke, akik a maguk, a művész t törvényei szerint éltek és írtak, éltek az írásban, és írták, amit éltek:

„Egyetlen pillanatra nem egyezett bele abba a szemléletbe, amely az életet, bizonyos fizetési átlag magasáról, idillnek tartja, nem tartotta életnek azt, amit egy tájékozott és kulturált üveggyári igazgató életnek tart, s nem tartotta irodalomnak azt, amit a lapok szerkesztői, akik írásait időnként fanyalogva megjelentették, általában irodalomnak tartanak.”

Talán nem meglepő, ha ezután a magyar és az osztrák írónak nem annyira irodalmi értékéről töprengünk el, Márait olvasva, hanem egy Monarchiában élhető magatartásforma hasonlóságot sugalló változatain, amelyek az életben és az irodalomban, az irodalommá, sőt legendává váló életben, valamint az életté átalakult irodalomban a Krúdy- és az Altenberg-mítosz formálódásához járultak hozzá. Természetesen Márainak újságcikkei, Krúdy-nekrológja is, annak ellenére, hogy adatolható mozzanatokból épülnek, *fikciók*, *írói* világ megjelenési formái, s bár nem a regényhős cselekményes élettörténete a tárgya az idézett Márai-alkotásoknak, mind az Altenbergről, mind a Krúdyról írtak olyan értelemben idézik a Stefan Zweig által a „tegnap világa”-ként emlegetett korszakot, amely szerint az elmúlásra ítélt periódus egy, az idők csapásai alatt korszerűtlenné, tehát szintén elmúlásra ítéltté lett magatartásban testesülnek meg; ám ennek a magatartásnak adekvát megnyilvánulási formája a sehová be nem sorolható irodalmi mű, a konvenciók ellenében megépített, és semmiféle irodalmi hierarchiába nem illeszkedő, magatartásértékű *alkotás*. Sem műfajilag, sem tematikailag nincsen a lényegét érintő hasonlóság Altenberg és Krúdy műveiben, ha csak nem tekintjük a

hagyományos, metonimikus elbeszélési technika háttérbe szorítására, egyfelől a prózavers felé tett határozott gesztusokra valló, másfelől a hétköznapi realitást „tündérező” eljárások meghonosítására célzó törekvéseiket. Ami a közöset jelenti: az a tökéletes formára tett kísérlet, amelyet egy rejtőző, különféle maszkokat öltő és éppen ezért nehezen értelmezhető írói magatartásforma mutat föl.

Visszatérve a *Szindbád hazamegy* címszereplőjéhez, lényegesnek minősíthető és árulkodó (az első pillanatban látszólagos ellentmondásként ható) megjegyzésekre lehetünk figyelmesek. Egyfelől azt olvashatjuk, hogy „Szindbád egyszer látta csak a tengert, máskülönben nem járt soha külföldön”. Ez az egyszeri alkalom is a „zsenge gyermekkor”-ra tehető, Fiuméhez kapcsolódik, s ez nem egészen külföld, hiszen a Monarchiának része. Ám epizód csupán az író életében, pusztán a „kékeszöld végtelenség” emlékét őrzi. Tehát az elvágódásként, messzi idegenként érzett emlékek tolnak föl, összhangban azzal az írói látással, amely a múltat és a múltba vesző világot mintegy elmosódott képekként, hangulatként, ám egyben nyelvileg alig formába önthető jelenségeként láttatja, és ezért a megragadhatatlanság képzetét kelti. Márai úgy vetíti rá Szindbád töprengéseire a maga nyelvi elbizonytalanodását, hogy Krúdy Gyula körmondataira emlékeztető módon mintegy a tudat mélyéből feltörő belső monológok segítségével érzékelteti a dialógus hiányát, a kényszerűen önmagába forduló, egyre inkább esendővé váló lét tétováságát egy végképpen idegenné lett környezetben; egy állandó múltidézésbe menekülő művészi tudat elbizonytalanodását számára érthetetlen és megfoghatatlan szociolektusok uralomra jutása évadán. Másfelől a kül- és nagyvilágról (hol „érthetetlen nyelven hazudnak a nők”) mindenekelőtt a bulvársajtóból, a Tolnai Világlapjából értesülő Szindbád „csak Magyarországon érezte jól magát.” Ezt a megállapítást azonban megelőzi egy (már idézett) másik: „Bécs volt a világnak az a legtávolabbi pontja, ahol a hajós otthon érezte magát.” A látszólagos ellentmondások egész sora tolnak föl: Bécsben is „érthetetlen nyelven hazudnak a nők”, Bécs semmiképpen sem Magyarország, Pozsonyba azért utazik Krakkó helyett Szindbád, „mert ott ismert egy főpincért, aki tudott valamit a bécsi versenyek lovairól.” Az otthontalanság érzése csak az otthonának érzett Magyarországon kap a megfogalmazás révén tetten érhető formát, míg a nagyvilág nyelvileg (is) megfoghatatlan Szindbád számára. A két világ között fekszik Bécs, amely egyszerre távolság (s ilyen értelemben kül- és nagyvilág) meg az otthon illúziója, messziről vonzó emlék és annak a

Monarchiának a székhelye, amelyben az egyik „ködlovag”, Ferenc József élt és uralkodott. Miközben Szindbád *ír*, ködlik föl egész élete, amely vándorlásban telt el, jut kifejezésre vágya az otthonra és állandó menekülése egyik otthontalanságból a másikba, a pillanatig otthonnak érzett kis- és nagyvárosokból, kocsmákból, vendéglőkből, szállókból az illúziók szétfoslása után továbblép egy másik illúzióba. Ebből a végtelen sorból, szinte körforgásból, minduntalan ismétlődő cselekménysorból Bécs nem válik ki, nagyon is része lesz a szükségszerűen magánosságba fúló élet keserves tapasztalatának: a XX. század társadalmá nem tűri az egyéni megoldásokat, az individuum fenyegetettsége alapvető létélménnyé lesz; szerep mögé kell rejtőznie annak a művésznak, aki ragaszkodik a művészetben testet öltő és egyedül a művészhez illőnek hitt magatartáshoz. Nyilvánvalóan ez a szerep (maszk) az irodalmi alkotás „szinonímája”, hiszen már csak az irodalmi alkotásban lehet élni a hajdan a hétköznapiakban elérhető életet. A maszk (az álnév) egyben rávilágít a valódi, a prózai, a hétköznapi, mindenki által ismert név elégtelenségére, már ami a művészként való elismertséget illeti, viszont a *Szindbád* álnévként a távolinak és a sejtelmesnek, a meseszerűnek és az idegennek, a vágyott „keleti”-nek és mégis jelenkorinak jelzése. Mindezzel nincsen ellentétben, hogy az ÍRÁS közben földerengő egykori haza földrajzi határai közé szorul a valóságos vándorlás, hogy jelképisége és nem utolsósorban az álnév keltette asszociációi révén a világirodalmi kortárs folyamatokkal való hasonlóságot reprezentálja. Ebben a kontextusban nőhet szintén jelképe ssé BÉCS, amely Szindbád ifjúsága idején az európai művészeti törekvések egyik központja volt, az Altenberggel is megnevezhető századfordulós irodalomnak azokat a tendenciáit erősítette, amelyek a kimondhatóság kétségbe vonásával egyidejűleg az elbizonytalanító effektusok rendkívül differenciált módon történő érzékeltetésével egyszerre sugallták az egyetemessé mélyülő nyelvválságot és az irodalomnak azt a képességét, hogy művek révén az elveszett harmónia (re)konstruálását tűzze ki céljául. Márai Szindbádjának képzeletében Bécs már csak azért is otthon, mivel benne Pozsonnyal, valamint az „örök, gőgös Felvidék”-kel rokon világot lát, őszi utazások célját. Ám e célját ismét csak az irodalom segítségével érhetette el, hiszen „komolyabb úticélok felé” csak akkor irányíthatta „szekere rúdját”, „ha mindazt, amit nyáron az iglófüredi szállodaszobában, egy balatonparti prэшázban vagy a sziget tölgyei alatt megálmodott és papírra vetett, idejében el tudta adni a könyveseknek.” Tehát irodalom és köznapiság,

megálmodottság és leírás, magyarul beszélő és hallgató vidékek meg Bécs olvadnak össze, mikor Szindbád „jelet” akar hagyni. Irodalommal, írással megőrizni a múlt tárgyi emlékeit, városképét, többek közt azt a Bécset, amelyben (bár nem maga, Krúdy-Szindbád, hanem elsősorban) az álneven szereplő regényhős, Felvéghy oly otthonosan mozgott (hiszen a bécsi lóversenyre történő célzás akár Krúdy-regényből vett tartalmi idézetként is felfogható!); amely része a Szindbád-legendáriumnak; amelyben az eltűnt idő nyomába ered a regényben megírt írói képzelet. Ha tovább lapozunk a *Szindbád hazamegy* című regényben, ismét árulkodó sorokra bukkanunk, csak hogy ezúttal (mint a regényben más alkalommal is) a Szindbád-megidézés ürügyén Márai-önidézet tűnik elénk. Előbb lássuk azonban Szindbád kulináris álmodozásait:

„Szindbád ebédelt s nemcsak azért evett, hogy jóllakjon, hanem kissé áldozott is e pillanatban valaminek: egy letűnt világot ünnepelt, amikor a magyar még nyakába kötötte az ebédhez az asztalkendőt, két kezébe fogta a kést és villát s oly villogó szemekkel, komoly pillantással meredt a tányéron illatozó csonthúsrá, mintha rögtön keresztüldöfne valakit, aki makacson és esztelenül szajkózni meri a közhelyet, hogy csak Bécsben, a híres Meissl és Schadn-nál lehet jó marhahúst kapni.”

Több értelmezés kínálkozik. Hogy itt a szakralitásnak, a kultikus jellegű áldozásnak, megáldozásnak, az egyedül elfogyasztott „utolsó” étkezésnek elemeit látjuk viszont, arra a szövegben is lelhetünk utalást. De nemcsak itt, hanem a *Féltékenyek* című regény halotti torra emlékeztető étkezésleírása is ebbe az irányba mutat. Mindez ismét felidézi a címben található *hazamegy* megjelölést, mintegy szertartásszerűvé, a végső pillanatokat előkészítő ünneppé emeli a jelenetet. Kontrasztként vagy ellenpontként megint Bécsre gondol Szindbád, s a folytatásban a hazakülsország ellentét konkretizálódik, továbbgondolva a hazai-külsországi ízek, a magyar és nem-magyar ételek jelképiségét, mint otthon-otthontalanság, bensőségesség-külsődlegesség, meghitt-idegen párjában realizálódó, egymással szembefeszülő ellentéteire bomlott világot. Amelyben azonban az otthon, a bensőségesség, a meghitt az álom, az álmodozás révén élhető át, és az irodalom, a mű sajátja, míg a realitás a másik póluson helyezkedik el, jóllehet ez is csupán az irodalomban kap(hat) életet. Az álmodozás és a realitás között történhet meg az *áldozat*, Szindbád áldozása és megáldoztatása, számvetés a múlttal, a rítus véghez vitele a hazamenetel előtt.

A Bécsre utaló félmondat nemcsak Márai több írásából köszön vissza, valójában fordított előjelű Krúdy-idézetre bukkanhatunk, Alvinczi Eduárd Bécs-rajongásának palinódiájára. Az *Őszi utazások a vörös postakocsin* oimű regényből értesülünk arról, hogy Alvinczi „örült a bécsi életnek, mint egy regényhős”, és így mintegy „módszertanilag” is előlegezi Krúdy a Márai-regényt, majd a szinte szó szerinti idézés forrásaként olvashatjuk az alábbi sorokat:

„Örült a fénylő sernek a «Spattenbrei»-nél és a csontos marhahúsnak «Meissl és Schaden»-nál; István tornyánál, Riedlnél főzik a legjobb kávét, és Sacherné árulja vendégeinek a legszebb gyümölcsöt.”

A *gyertyák csonkig égnek* Bécs-leírásában bukkan föl ismét ez a gondolat. Márainak mindkét regénye visszatekintés, így a mérlegkészítés szándékát rejtí magában; végső visszapillantás egy olyan világra, amelyben az egyéniséget még az az ábránd éltette, hogy helyét, értékét nem vonja kétségbe a külvilág. A számadás utolsó percében derül fény az illúzióra: semmiféle hit és semmiféle rejtőzés nem képes megtartani az egyéniséget, amelynek a magánosságba kell menekülnie, vagy álarcot (maszkot? és hamvasi értelemben?) kell öltenie, ha nem akar azonosulni sem a tőle elidegenedett világgal, sem az ellenségessé lett társadalommal. Szertartássá válik az étkezés, profán áldozattá, amelyben a *forma* töredezett voltával emlékeztet egy olyan létre, amelyre a teljesség, a harmónia, a lelki-testi béke volt a jellemző. Pontosabban szólva: annak illúziója. Kettős fénytörésben jelennek meg a „boldog békeidők”: Szindbád álomvilágát, álom-Magyarországát, álom-Bécsét a Márai-regényhős belső monológjában, egymásra vetített emlékképek révén ismerjük meg. Olyan mozzanatok dominálnak, mint: elmosódottság, tétova mozdulatok, célt nem érő ígéretések, író-társak emlékeiből összeszővődött irodalomképzetek; és mindezt áthatja a szerzői előadás elbizonytalanítása, szinte végig, de legalábbis a regény jelentős részében a regényhős elmélkedik, töpreng, ír. S minthogy a regényhős novellájának (tárcájának) megírásáról szóló, valójában egyetlen gondolatnyi (bár több mondatra felosztott) belső monológ a regénynek középefelé helyezkedik el, mintegy megosztja Szindbád napját, reggeltől az ebédig, majd az ebéd-től pitymallatig tartó időt. Az a tény, hogy egy regény középpontjába az írás (egy írásmű megalkotása) kerül, természetesen egy írói világot megjelenítő műben nem okozhat különösebb meglepetést. Annál inkább az írás háttéranyagának mintegy látomássá szervezése, majd az írás első befogadására vonatkozó szerkesztői interpretáció. Itt mutatkozik meg az egyéniség és a társadalmi

elvárások között létező feszültség; itt válik világossá és egyértelművé, hogy miközben a szabálytalan művészi egyéniség következetesen járja végig a maga által kijelölt utat, a közvéleményt irányító-manipuláló és a külvilágot megtestesítő szerkesztő értetlenül fogadja azt, ami az írói egyéniségben igazán értékes. Az értékfelfogásoknak ez az ellentéte tanújává lesz a szétesésnek, az autentikus és a nem autentikus beszédre hullásnak. Csak az íróé az autentikus beszéd, de ezt már nem érti az, akinek a „schönbrunnisárga” semmit nem mond, aki sem Bécsben, sem Rozsnyón nem érzi az otthon üzenetét; aki abban a történetben, amelyben négy hasábon keresztül egy ember halat eszik, nem fedezi föl a hajdan volt Magyarország kulináris egyedülvalóságát. Ami szembenáll egymással: az egyediség és a közhelyesség. S ha Szindbád ugyan alacsonyan járó módon bölcselkedik, és amit mond, nem annyira élettapasztalat, mint inkább (Márai részéről) ironikus szemlélése a világnak, az a következetesség, amellyel él, és az a lényegtelen mozzanatok a jelképiség magasába emelni képes áhítat, amellyel látja és láttatja a világot, a jelentéktelennek, a mellékesnek (vagy annak tetszőnek) számottévőbb helyi értéket kölcsönöz. Így az egymásra toluló gasztronómiai és szerelmi emlékek, városképek és tájak kavalkádjában nemcsak egy földrajzi tér bejárása tanúskodik a világot belakni szándékozó írói-gondolkodói képzeletről, hanem például a városképek keltette asszociáció-sor is, amely éppen nem a folyamatos és egyenletes történetmondás nyomán tárul föl. Sokkal inkább az álomba tűnő visszarévedések keltette-gerjesztette alkotói munka találja meg a részleteiben, összefüggés nélkül a tudat előterébe nyomuló emléktöredékek között a kapcsolatot. Az általam használt müncheni, 1979-es kiadásban például Bécs és a Bécshez fűződő mondatok az alábbi lapokon találhatók: 10–11, 15–16, 95 (még nem idézett mondat: „... mikor a tavaszi versenyekre megérkeznek Bécsből a Ring kávéházainak utolsó sipistái is...”), 107, 124, 136–137, 143, 175. Aligha dönthető el, hogy ezek az említések soknak avagy kevésnek minősíthetők; hiszen egy-egy magyar város neve általában csekélyebb számban lelhető meg (jóllehet „egyenítettebb” formában), mint a császárvárosé. Az azonban nagy valószínűséggel állítható, hogy még a Márai felvázolta álom-Bécs sem önálló motívumként jelenik meg a regény lapjain, hanem mintegy „peremmotívumként”, amely inkább a főmotívummal szerves összefüggésben, olykor vele kontaminálódva kap(hat) külön szint, határozottabb vonásokat. Elhanyagolhatónak azonban nem tekinthetjük ennek az álom-Bécsnek felbukkanását a regényben. S mint már volt róla

szó, a Krúdy-regényvilág hangulati és tematikai elemeinek megidézése teszi lehetővé Krúdy Gyula és Felvégly (Alvinczi Eduárd) Bécsének, Bécs-látomásának regénybe szövését, illetéknéppen a Krúdy-regények egy fontos elemének új kontextusba illesztését (s ennek következtében új jelentés építését), ugyanakkor éppen azáltal, hogy Márai a maga (korábban újságcikkekben, később regényben írásos formát öltő) Bécs-képzetét Krúdy regényvilágához méri, egyfelől gyengíti a *Szindbád hazamegy* sugallta biográfiai regényszerűséget, másfelől a saját nosztalgiájába bújtatott emlékidézését is a regény szervező elemei közé iktatja. Ilymódon a múltó világ krónikásának és humorral teli búcsúztatójának vélt Krúdy a *Szindbád hazamegy* című regényben egyszerre lesz a régi kor hanyatlását és szép elmúlását fikcióvá lényegítő művész, valamint ennek a hanyatlásnak jellegzetes egyénisége, akinek alakja, akár írásművészete, kihullni látszik az időből. Márai továbbá egyetlen nap (a májusi kora reggeltől egészen másnap „pitymallatig” tart az út *hazafelé*) történetét írja, de ez az egyetlen egy nap egész életet sűrít a kerekén 24 órába, a vaskos realitásból kiindulva ér el Szindbád, a hajós és regényíró „vörös postakocsi”-jához, amely utoljára indul el (honnan? hová? – az óbudai földszintes házból talán az irodalmi halhatatlanságba, vagy a köznapi gondokból az „élet és álmó díszletei” között oda, ahol elmarad mögötte a „világ”); kifelé utazik Szindbád az időből, hiszen a XX. századi regények egyetlen napja a nagy világvándorok, az Ulyssesek egyetlen napja bolyongás a kozmikussá vagy mitológiává vált időben, az idők teljességében, amelyben a félistenekhez és hősökhöz képest kisszerű hősök az antik pokol- és világjárásokat a szellem és a rá-ismerés kalandjává élik. A földrajzi megnevezések nem a jelentéktelen utalások funkciójával bírnak; és így Bécs meg a regénybeli álmó-Bécs sem pusztán rájátszás a Krúdy-olvasók ismeretanyagára. Amennyire Odysseus reális földi tereken hajózva kerül szembe a természet jelképes erőivel, az ösztön, a gondolat és a vágy emberi formába öltöztetett megtestesüléseivel, annyira Szindbád is képviselője a Márai fogalomtárban lényegi jelentést kapott *kalandnak*, a küzdelemnek az élhető életért. S nem utolsósorban egy valaha volt világ, a Monarchia otthon-illúziója (és a valóságos otthontalanság) a regény egyik főmotívuma, azaz egy csupán a képzeletben és az irodalomban létező „Ithaka” valóságossá álmódása, ezen keresztül a *Szindbád hazamegy* az irodalom regényévé válik, nem egyszerűen az írott szóé, hanem a regényíró életművéé, amely éppen úgy nem lel otthonra az új világban, mint a személyiségét legendákkal óvó-

rejtő alkotó. Egy irodalmi életműre Márai az irodalmi életmű kontextusának rekonstruálását sugalló regénnyel reagált, valójában tematizálta a Krúdy-regényvilágot, ezen belül ennek a regényvilágnak helyszíneit, figuráit, amiképpen a saját regényírása és világérzékelése felől láttatni igyekezett. Egy kulturális környezetnek az anyagi kultúrába való beágyazódása lesz olvasmánnyá a *Szindbád hazamegy* című regényben, egyben annak érzékeltetése is, hogy mind a kulturális környezet, mind az anyagi kultúra már csak az irodalom és a szóbeliség emlékképeiben őrzi pozícióit. Márai regényének nem a Krúdy-imitáció a leglényegesebb eleme, jóllehet meghirdetett célkitűzése és több ízben megfogalmazott intenciója az életmű és kontextusa egymást feltételező-kiegészítő voltának regényi demonstrálása. Valójában Márai a teljes Krúdy-oeuvre-re reagál, valamint az ezzel szervesen összefüggő és általa is táplált Krúdy-legendára, a „ködlovag”-magatartásra, amely csak meghatározott kulturális környezetben alakulhatott ki. A *Szindbád hazamegy* arról tanúskodik, hogy ez a legszélesebb értelemben vett kulturális környezet a *Monarchia* volt; így a magyar helyszínek és magyar helyi nevezetességek mellé szükségesnek mutatkozott Bécsnek, az álom-Bécsnek fölmutatása. A regény utolsó bekezdésében olvashatjuk: „A gyertya csonkig égett...” Ezzel azonban már átlépünk egy másik Márai-regénybe; az itt allegorikus jelentés *A gyertyák csonkig égnek* című regény címébe kerül, szintén az utolsó számadást, a végső hazatérést megelőző utolsó találkozást cselekményes párbeszéddé, belső monológokká tömörítő regényben. S ennek a regénynek egyik legfontosabb helyszíne (ismét) Bécs, szellemi környezete pedig (ismét) a Monarchia.

FÜGGELÉK

Márai Sándor: Krúdy Gyula

(Újság 1933. 108. szám. – Részlet)

IV.

Azt szokás mondani, hogy „álmodozó” író volt. Igen, de ebben az álomban nehéz, valóságos testi íze, szaga, formája volt az álom képeinek, sonkacsülkök lógtak benne, ételek gőzölgő párája csap fel belőle, testek alkata és szaga árad belőle. Átkozottul testies álom komoly költészete: jóllakol közben, amíg szenderegysz vele. Ez az álom tele van frivol kellékekkel, kocsonyák, pohár sörök, szobák, ahogy elhagyták életük egyik pillanatának színhelyét az élők, ruhadarabok keverednek ebben az álomban, a hús és a szenvedély illata úszik a levegőben, az egyik sorban női ing hever, amely megőrizte még a hűtlen test illatát, de esetleg egy pásztoróra után ágyban felejtett férfikapca is. Ez az író nem félt attól a bonyolult igazságtól, ami több, mint az „őszinteség” – pontosan, ami az irodalom. Néha mindenki őszinte; olcsó dolog. A művész őszintesége kendőzött, összetett, s amellet penetránsan, fájdalmasan valósághű. Művészetének varázsa a vízió, amelyen át az életet látta, a banálisat és a tébolyultat, az ásitásra ingerlőt és mégis felfoghatatlant.

Egy korban, amikor a betű teljesen megbukott, tántoríthatatlan tisztaságú művész tudott maradni. Élete éppen úgy érdekelt, izgat, mint művésze. Semmi más nem érdekelhet ma már néhányunkat, csak az irodalom. Krúdyról összeszedtem mindent, amit tudni lehet felőle, pincéreket és kártyásokat faggattam ki felőle, nőket és lump pajtásokat. Izgatott ez a csoda, ez a megfeythetetlen titok, egy író titka, aki nem csinál hibát. Életem legnagyobb kitüntetésének tartom a ritka órákat, melyeket társaságában tölthettem. Egyszer meg akarom írni, amit tudok és sejtek felőle. Ezt meg is ígértem neki, s ő a szavamat vette. Ravatalánál nem tehetek mást, mint homályos szemmel megismétlem ígéreteimet. Szindbád, drága Szindbád!... Milyen megalázó és utálatos ez a világ, amelyben itt maradtunk még egy kis időre nélkülöd!

Márai Sándor új regénye a Magyar Nemzetben
(Magyar Nemzet 1940. 87. szám, április 21.)

– Esztendő előtt egy folyóirat részére elbeszélést készültem írni, melynek hőse egy magyar író lett volna, aki néha *Szindbád* álnéven mondta el a világnak csodálatos és varázslatos történeteit; nemrég halt meg s emlékét, művét és alakját áhítatos tisztelettel őrzi az írók világa. Amint emlékét és alakját megeleveníteni iparkodtam, különös ellenállásba ütköztem. Mintha függőnyt vontak volna széjjel, kinyílt egy világ, Szindbád álmvilága, s hősom alakja körül díszleteket láttam, melyek már nem annyira a valóság, mint inkább a történelem díszletei voltak. Meg kellett tudnom, hogy Szindbád számomra több, mint egy beszély hőse: történelmi alak ő, egy lezárult történelmi korszak egyik nagy tüneménye.

– Ez a korszak mintegy nyolc esztendő előtt zárult le, mikor társadalmi és szellemi erők kezdettek mérközni egymással a nagyvilágban, s a mi kis világunkban is. Mintegy varázsütésre eltűnt egy életforma. *Oly lett a korszak ez, mint az Anjouk kora.* Oly távolban lehet ma látni Szindbádot, egyéniségét, az életformát s a világot, mely hozzátartozott, mint Berzsenyit vagy a testőrirodalom korszakát. Oly regényes történelmi anyagot találtam hősom körül, melyből bőségesen futotta nem egy, hanem talán több regényre is.

– Munka közben a legnagyobb meglepetésekkel találkoztam. A történelem, az idő és a kőművesek csákánya egyforma buzgalommal dolgozott azon, hogy néhány rövid esztendő alatt tökéletesen és csaknem maradéktalanul lebontsák. Úgy terveztem, hősom bejön egy tavaszi napon Óbudáról Pestre, pénzt keresni s megnézni még egyszer, halála előtt, ifjúsága és férfikora kedves helyeit. De észre kellettennem, hogy már nem állnak a házak a helyükön, melyeket hősom fel akar keresni. Úgy képzeltem, hogy a London-szállodában ebédel majd, de már nincsen London-szálloda. Természetesen elsétált volna a Tabánba is, ahol jó bort mérnek a vendéglősök, de a Tabán eltűnt a föld színéről. Este a Budai Színkörben akart tisztelegni; hol van már a Budai Színkör!... A lapok, melyek számára beszélyt akart átnyújtani, nem jelennek meg többé. Az emberek, kiknek társaságát kereste volna, már a Kerepesi-temetőben társalognak Szindbáddal. Az életforma, a nyelv, a szemlélet, a magatartás, a lakások, öltözködés, szórakozás, ízlés, becsvágy, minden eltűnt, kihűlt, és kihalt, megváltozott e világban. Hat, nyolc esztendő alatt következett be

ez a földrengésszerű változás. Ami tegnap még egy nemzedék életének meghitt életkerete volt, ma történelmi emlék.

– Ennek a zárt és befejezett korszaknak szerettem volna emléket állítani könyvemben. Néhány könyvoldalon át továbbszőni azt az álmot, melyet Szindbád álmodott utoljára, mikor az óbudai földszintes házban örökre becsukta fáradt szemeit.